

VALYUTA RISKLARINI BOSHQARISHDA HOSILAVIY MOLIYA VOSITALARI (DERIVATIVLAR) VA HEDGING OPERATSIYALARINING O'RNI

Qosimov Xumoyun Ilyasjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi 2-bosqich magistranti.

Annotatsiya

Ushbu maqolada globallashtirish sharoitida xalqaro savdo va moliyaviy operatsiyalarda yuzaga keladigan valyuta risklarini boshqarish masalalari ko'rib chiqilgan. Xususan, hosilaviy moliya vositalari (derivativlar) yordamida amalga oshiriladigan hedging operatsiyalarining nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Valyuta xavfi, derivativlar, hedging, forward, fyuchers, opsiya, svop, moliyaviy barqarorlik.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiyotda xalqaro savdo hajmining ortishi, transmilliy korxonalarning faoliyati va moliyaviy bozorlarning integratsiyalashuvi valyuta kurslarining o'zgaruvchanligini oshirib yubordi. Valyuta kursi tebranishlari xalqaro kompaniyalar va investorlar uchun jiddiy moliyaviy yo'qotishlar xavfini (valyuta riskini) keltirib chiqaradi. Shuning uchun, valyuta risklarini samarali boshqarish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim omiliga aylandi. Mazkur tadqiqotning maqsadi derivativ moliyaviy instrumentlar yordamida hedging strategiyalarining samaradorligini aniqlash va ularni amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini baholashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Valyuta risklarini boshqarish va derivativlardan foydalanish masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, J. K. Hull (2018) o'zining "Options, Futures, and Other Derivatives" asarida derivativlarning narxlanishi va ulardan himoyalash strategiyalarini nazariy jihatdan asoslab bergan. D. K. Eiteman, A. I. Stonehill va M. H. Moffett (2020) tomonidan "Multinational Business Finance" darsligida transmilliy kompaniyalarning iqtisodiy va tranzaksiya risklarini boshqarish mexanizmlari yoritilgan. O'zbekistonlik olimlarning ilmiy ishlarida ham korxonalarning valyuta operatsiyalarini sug'urtalash va moliyaviy barqarorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, qiyosiy tahlil, deduksiya va induksiya, shuningdek, moliyaviy-iqtisodiy modellashtirish usullaridan

foydalanildi. Hosilaviy moliya vositalarining bozor konjonkturasiga ta'siri va hedging mexanizmlari tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar

Valyuta xavfi (Foreign Exchange Risk) – xorijiy valyutada ifodalangan aktivlar, majburiyatlar va kelajakdagi pul oqimlarining valyuta kurslari o'zgarishi sababli qiymatining pasayish ehtimolidir. Ushbu xavfni uchta asosiy guruhga bo'lish mumkin:

- **Tranzaksiya xavfi:** Qisqa muddatli operatsiyalarda, masalan, xalqaro savdo shartnomalarida to'lov vaqti va valyuta kursining o'zgarishi o'rtasidagi tafovutdan kelib chiqadi.

- **Tarjima (translatsiya) xavfi:** Xorijiy sho'ba korxonalarining moliyaviy hisobotlarini birlashtirish jarayonida yuzaga keladi.

- **Iqtisodiy xavf:** Kompaniyaning raqobatbardoshligiga uzoq muddatli valyuta tebranishlarining ta'siri.

Hedging operatsiyalari – bu yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy yo'qotishlarni qoplash yoki kamaytirish maqsadida boshqa moliyaviy vositalar, xususan, derivativlar (hosilaviy qimmatli qog'ozlar) yordamida amalga oshiriladigan himoya choralaridir. Valyuta riskidan himoyalashda quyidagi asosiy derivativlardan foydalaniladi:

Forward shartnomalari (Forward contracts)

Kelajakdagi sanada ma'lum bir miqdordagi valyutani bugun kelishilgan kurs bo'yicha sotib olish yoki sotish to'g'risidagi bitim. Forward lar birjada sotilmaydi va standartlashtirilmagan bo'ladi.

- Afzalligi: Kompaniya talabiga mos ravishda tuziladi.
- Kamchiligi: Likvidlik darajasi past va kontragentning majburiyatni bajarmaslik xavfi (default risk) mavjud.

Fyuchers shartnomalari (Futures contracts)

Forward ga o'xshash, lekin birjada sotiladigan va standartlashtirilgan shartnoma.

- Afzalligi: Yuqori likvidlik va kliring palatasi tomonidan kafolatlangan xavfsizlik.

- Kamchiligi: Standart miqdor va muddatlar tufayli moslashuvchanlikning pastligi.

Opsionlar (Options)

Opsion shartnomasi xaridorga ma'lum bir muddat davomida yoki unda belgilangan sanada ma'lum bir valyutani oldindan kelishilgan kurs (strayk kursi) bo'yicha sotib olish (Call opsioni) yoki sotish (Put opsioni) huquqini beradi, lekin majburiyat yuklamaydi.

- Afzalligi: Qulay bo'lmagan kurs o'zgarishlaridan himoyalaydi va qulay vaziyatda foyda olish imkoniyatini saqlab qoladi.

- Kamchiligi: Opsionni sotib olish uchun mukofot (premium) to'lash kerak.

Valyuta svoplari (Currency Swaps)

Ikki tomon o'rtasida ma'lum miqdordagi valyutani boshqa valyutaga almashtirish va kelajakda uni qaytarish bo'yicha kelishuv. Ko'pincha uzoq muddatli kreditlar va xalqaro moliyalashtirishda foydalaniladi.

Hedging mexanizmining ishlash prinsipi

Tasavvur qilaylik, import qiluvchi kompaniya 3 oydan so'ng xorijiy yetkazib beruvchiga 1 million AQSh dollari miqdorida to'lovni amalga oshirishi kerak. Agar milliy valyuta qadrsizlansa, kompaniya qo'shimcha xarajatlarga duch keladi.

Kompaniya ushbu riskni boshqarish uchun **Forward shartnomasini** tanlashi mumkin:

1. Bugungi kunda 3 oylik Forward kursi $1 \text{ USD} = 12\,800 \text{ UZS}$ deb belgilansin.
2. Kompaniya bank bilan shartnoma tuzib, 3 oydan keyin 1 million dollarni 12 800 so'mdan sotib olishga kelishadi.
3. 3 oydan so'ng kurs 13 500 so'mga ko'tarilgan taqdirda ham, kompaniya oldindan kelishilgan 12 800 so'm kursidan foydalanib, 700 million so'm zarar ko'rishining oldini oladi.

Xulosa va takliflar

Valyuta risklarini boshqarishda derivativlardan foydalanish va hedging operatsiyalarini amalga oshirish kompaniyalarga kelajakdagi pul oqimlarini prognoz qilish, kutilmagan moliyaviy yo'qotishlarning oldini olish va bozor raqobatbardoshligini saqlab qolish imkoniyatini beradi. Har bir derivativ turi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, kompaniyaning moliyaviy strategiyasiga qarab tanlanishi maqsadga muvofiqdir. Valyuta xatarlarini boshqarishda hosilaviy moliya vositalari (derivativlar) va hedging operatsiyalaridan foydalanish bugungi kunda xalqaro miqyosda faoliyat yurituvchi har qanday kompaniyaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Global iqtisodiyotdagi beqarorlik, geosiyosiy omillar va valyuta kurslarining keskin tebranishlari sharoitida faqatgina an'anaviy usullar bilan xatarlarni kamaytirish yetarli emas.

Xulosa qilib aytganda, derivativlar orqali valyuta xavfini to'g'ri boshqarish kompaniyalarga kutilmagan moliyaviy yo'qotishlarning oldini olish, pul oqimlarini barqarorlashtirish va investitsion jozibadorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hull, J. C. (2018). Options, Futures, and Other Derivatives. Pearson.
2. Eiteman, D. K., Stonehill, A. I., & Moffett, M. H. (2020). Multinational Business Finance. Pearson.
3. Akbarova N., Bakoyeva G (2022) 'Moliyaviy instrumentlar–derivativlarning qo'llanilish modellari', Gospodarka i Innovacje., 24, pp. 1062–1066.
4. Fabozzi F. J. Derivatives and Risk Management (2018). – New York: McGraw-Hill Education.

5. Elmirzayev S.E. va boshqalar. (2019). Moliya bozori. Darslik- T.: "IQTISOD-MOLIYA",- 324 b.